

Heledd says *Ny dyrchafun ry mordweyt*, then indeed her failure to raise her thigh may be termed 'dirmygus'. Such an interpretation is at least supported by the evidence derived from early Irish sources.

Harvard.

VERNAM HULL.

CHWEDL MYRDDIN A'R FARWOLAETH DRIPHLYG YNG NGRONICL ELIS GRUFFUDD

Gwyddys nad yw'r broffwydoliaeth (a gyflawnir ymhen amser) am farwolaeth driphlyg yn elfen yn y chwedl am Fyrddin fel y'i cadwyd yn Gymraeg. Fe'i ceir yn *Vita Merlini* Sieffre o Fynwy, ll. 310-21, 391-417, lle y ceir y broffwydoliaeth am farw'r bachgen y deuir ag ef at Fyrddin gan ei chwaer. Yn ei argraffiad o'r *Vita Merlini*, tt. 119-20, nodiadau 14-15, ymdriniodd y diweddar J. J. Parry â motif y farwolaeth driphlyg gan ddadlau ei fod o darddiad Celtig. Yn ddiweddarach, yn ei erthygl 'The Triple Death in the *Vita Merlini*' yn *Speculum*, v. 216-17, galwodd sylw at ddwy gerdd Ladin gan Ildebert, esgob Le Mans, sy'n sôn am yr un motif. Yr unig enghreifftiau eraill o'r motif a gawsai mewn llenyddiaeth Geltig oedd chwedl Lailoken a'r stori am Dwm Celwydd Teg a geir yn *Iolo Manuscripts*, 202. Erbyn hyn olrheiniwyd llawer mwy o chwedlau sy'n cynnwys y motif hwn a chydabyddir ef fel elfen ganolog math o stori sy'n gyffredin iawn—y teip a elwir yn storïau cydgenedlaethol.

Yn ei erthygl 'The Motive of the Three-fold Death in the Story of Suibhne Geilt' yn *Féil-sgríbhín Eóin Mhic Neill* (Dublin, 1940), 551 yml., ymdriniodd yr Athro Kenneth Jackson â'r motif hwn fel y'i ceir yn y testunau Gwyddeleg *Aided Diarmada* ac *Aidhedh Muirchertaig mic Erca*, yng ngherddi Ladin Ildebert, ym 'Mucedd St. Columba', yn y ddau fersiwn o chwedl Lailoken, yn y *Vita Merlini*, ac yn chwedl Suibhne Geilt. Dangosodd nad yw chwedlau sy'n cynnwys y motif hwn yn gyfyngedig i'r gwledydd Celtaidd a chyfeiria at chwedl debyg yn Esthonia. Gan ddilyn nodiadau J. J. Parry, loc. cit. sonia Jackson am yr un motif fel y'i ceir yn Gymraeg yn *Iolo Manuscripts*, 202 ac yn *The Folklore of the Afan and Margam District* by Martin Phillips (Neath, 1933), 22-24. Sut bynnag, nid oes gwerth annibynnol yn y cyfeiriad at y llyfr olaf hwn oherwydd y mae'r stori am Dwm Celwydd Teg a adroddir ynddo wedi'i chodi'n uniongyrchol o'r *Iolo Manuscripts*. Am y stori fel y ceir hi gan Iolo anodd dweud dim sicr am ei ffynhonnell, ond y mae'n ddigon posibl mai stori werin a glywsai ar lafar ydyw, wedi'i chofnodi yn ei ddull ei hun gan Iolo. Beth bynnag am hynny, cyn imi ddod ar draws y chwedl a brintir isod yn rhan gyntaf Cronicl Elis Gruffudd (c. 1490-c. 1552), y milwr o Galais, y stori am Dwm Celwydd Teg oedd yr unig stori Gymraeg yn cynnwys y broffwydoliaeth am farwolaeth driphlyg y gwyddwn amdani.

Y cwestiwn cyntaf a'r pwysicaf ynglŷn â'r chwedl isod yw ai stori werin a glywsai yng Nghymru a gofnododd Elis Gruffudd ai ynteu stori y daeth ar ei thraws mewn rhyw ffynhonnell estron—Ffrangeg neu Saesneg—boed mewn llyfr neu ar lafar. Dangosais yn *Cylchgrawen Llyfrgell Genedlaethol Cymru*, iii. 151-7 fod peth rheswm dros gredu ei fod wedi clywed 'Hanes Llywelyn ap Iorwerth a Chynwrig Goch o Drefriw' fel stori lafar er bod ffurf ysgrifenedig gynharach na'i gyfnod ef ar glawr heddiw yn

llsgr. Peniarth 27, Rhan II, tt. 65-66, a gopiwyd gan Gutun Owain. Ar y llaw arall nid oes amheuaeth nad cyfieithu 'Ystorya Erkwlf' (gw. B x. 284-97; xi. 21-30, 85-91) a wnaeth Elis o destun Ffrangeg. Ac y mae digon o dystiolaeth yng Nghronicle Elis ar ei hyd ei fod yn darllen yn eang yn Ffrangeg ac yn Saesneg ac yn benthycu o lyfrau a llsgrau. yn yr ieithoedd hynny.

Nid yw'r stori sydd gan Elis yn debyg i unrhyw stori Geltig arall sy'n cynnwys y broffwydoliaeth am farwolaeth driphlyg. Nid yn unig y mae ei chefnidir yn wahanol, ond y mae'r marwolaethau a broffwydir yn driawd nas ceir yn union yr un fath nac yn yr un drefn yn unrhyw stori arall o darddiad Celtig. Ar y llaw arall, y mae holl rediad stori Elis a rhai manylion ynddi yn awgrymu mai ei ffynhonnell yw rhyw ffurf ar y rhamantau Ffrangeg a Saesneg am Fyrddin, — rhamantau yr aeth motif y Farwolaeth Driphlyg yn ei gysylltiad â Myrddin yn rhan adnabyddus ohonynt.

Ceir y stori yn Ffrangeg yn y *Merlin en prose*, rhariant a seiliwyd ar y gerdd *Merlin* gan Robert de Boron, c. 1200, cerdd na chadwyd ond tua 500 llinell ohoni,¹ a stori'r farwolaeth driphlyg heb fod yn y llinellau hynny. Gellir gweld y ffurf ryddiaith a seiliwyd ar y gerdd goll, yn *Merlin, roman en prose du XIIIe siècle, publié avec la mise en prose du poème de Merlin de Robert de Boron . . .* Gaston Paris et Jacob Ulrich (Société des Anciens Textes Français, xxxix), vol. i (Paris, 1886), 80-84, yn *Le Roman de Merlin*, ed. H. Oskar Sommer (London, 1894), ac yn *Lestoire de Merlin*, ed. H. Oskar Sommer (Washington, 1908), 45-47. Yn llinach y llsgrau. sy'n sail i chwedl Myrddin yn yr argraffiadau diweddar a nodwyd uchod y mae *Le Premie[r] Volume de Merlin* a argraffwyd ym Mharis dros Antoine Verard yn 1498, a thebyg, ond byrrach, yw chwedl y farwolaeth driphlyg a geir ynddo, ff. xliiia-xliiia.² Gwyddys am o leiaf dri thestun Saesneg Canol sy'n deillio'n uniongyrchol o wahanol gopiau o'r rhariant Ffrangeg am Fyrddin ac fe geir ynddynt hwythau y stori am y farwolaeth driphlyg yn yr un ffurf ag yn y Ffrangeg gwreiddiol. Y cynharaf ohonynt yw'r testun mydryddol *Arthur and Merlin* a gyfansoddwyd tua dechrau'r XIV ganr. ac a olygwyd gan W. B. D. D. Turnbull dros yr Abbotsford Club yn 1837 a hefyd gan Yr Athro Kölbinger yn *Altenglische Bibliothek*, vol. iv, Leipzig, 1890. Yr ail yw'r testun rhyddiaith *Merlin* yn *The Early History of King Arthur*, ed. Henry B. Wheatley, 2 vols., E.E.T.S. Nos. 10, 21, 26, 36, 112 (1865-6, 1869, 1899).³ Y trydydd fersiwn yw *Merlin, A Middle-English Metrical Version of a French Romance*, by Henry Lovelich, ed. Dr. Ernst A. Kock (E.E.T.S. Extra Series, No. xciii, 1904. Reprinted 1932).⁴ Cyfansoddwyd cerdd Lovelich a'r testun rhyddiaith *Merlin* tua chanol y XV ganr.⁵

Gan mai'r testun Ffrangeg yw'r cynharaf o'r cwbl a ffynhonnell y testunau eraill, digon fydd crynhoi yma y stori fel y'i ceir yn *Lestoire de Merlin* a olygwyd gan Sommer.

¹ Gw. Robert de Boron, *Joseph et Merlin*, ed. W. A. Nitze. 1927.

² Tebyg hefyd yw'r stori yn y trosiad Eidaleg, *Istoria di Merlino*, a gyhoeddwyd yn 1480; gw. *I Due Primi Libri della Istoria di Merlino*. Ristampati secondo la rarissima edizione del 1480 per cura di Giacomo Ulrich, Bologna, 1884, tt. 165-73.

³ Am stori'r farwolaeth driphlyg gw. vol. i. 50-53.

⁴ Am y farwolaeth driphlyg gw. tt. 101-6, ll. 3775-3958.

⁵ Gwyddys fod *Morte Darthur* Malory wedi'i seilio i raddau helaeth ar y rhamantau Ffrangeg, ond ni cheir chwedl y farwolaeth driphlyg yn y rhan a edrydd hanes Myrddin.

Yr un yw rhediad a manylion y stori yn y testunau eraill a nodwyd uchod. Y mae barwn (*baron*) i'r brenin (*Uter Pandragon*) yn cenfigennu wrth Fyrddin ac fe ddaw ato gerbron y brenin a'i gyngor a'i holi sut y bydd farw. Etyb Myrddin mai drwy syrthio o'i geffyl a thorri ei fwnwgl (*si sacies bien que le iour que vous morres vous charres dun cheval et briseres le col et ensi partires celui ior de uo uie*). Dychwel y barwn i'w wlad ac ar ôl newid ei wisg daw eto i'r dref lle y mae'r brenin. Yno cymer arno fod yn sâl a dwg y brenin Fyrddin ato. Dywed Myrddin na bydd y salwch yn angheuol ac mai trwy grog y bydd farw (*cel ior . . . que tu moras seras tu troue pendu et penderas la ou tu moras*). Wedyn â'r barwn i fynachlog (*one abeie*) ac esgus bod yn sâl. Daw'r brenin gyda Myrddin i'r fynachlog a gofynnir i Fyrddin ddweud a fydd gwellhad i'r claf. Fe wŷr Myrddin pwy yw'r gŵr 'claf' a dywed wrtho y gall godi o'i wely achos y diwrnod y bydd farw fe dyr ei fwnwgl, fe fodda ac fe ymgrog (*le iour que il moura il se brisera le col et noiera et pendera*). Geilw'r barwn ar y brenin i gydnabod twyll a ffolineb Myrddin: sut y gall neb farw o dair ffordd—torri mwnwgl, ymgrogi a boddi? Yn ddiweddarach y mae'r barwn yn marchogaeth dros bont ar afon ac fe dripia ei farch (*trebuch ses palefrois et chai a ienols*) a thafu'r barwn nes iddo dorri ei fwnwgl a syrthio oddi ar y bont yn y fath fodd ag y mae plencyn o'r bont yn dal yn ei wisg, a'i draed i fyny a'i ben a'i ysgwyddau yn y dŵr oddi tanodd. Felly y bu farw o dorri ei fwnwgl, o grogi ac o fodd, fel y proffwydodd Myrddin.

O ddarlhen y stori isod fe welir ei bod yn cytuno o ran rhediad cyffredinol â'r un a amlinellwyd uchod: marwolaeth driphlyg barwn cenfigennus a broffwydir gan Fyrddin. Ond y mae gwahaniaethau rhwng y ddwy stori: (1) Gan Elis Gruffudd, Arthur ac nid Uthr Bendragon yw'r brenin; (2) mynegir y tair proffwydoliaeth mewn mynachlog, nid yr olaf ohonynt yn unig fel yn y Ffrangeg; (3) yn y chwedl Gymraeg trefn y marwolaethau a broffwydir yw crogi, torri mwnwgl, boddi: ond yn y Ffrangeg—torri mwnwgl, crogi, a thorri mwnwgl, boddi a chrogi gyda'i gilydd; (4) gan Elis un o goesau'r barwn, ar ôl ei dafu oddi ar ei farch, sy'n glynu yn y bont, ac nid plencyn o'r bont sy'n dal yn ei wisg fel yn y Ffrangeg.

Dengys y gwahaniaethau hyn nad cyfieithu unrhyw un o'r testunau Ffrangeg a Saesneg uchod a wnaeth Elis. Sylwer, er hynny, fod Elis wrth adrodd y stori yn defnyddio ymadroddion sy'n awgrymu ei fod wedi'i gweld ryw bryd neu'i gilydd mewn llyfrau. neu mewn llyfrau printiedig:

- megis ac J mae'r ysdori yn dangos (isod 187. 12-13);
 megis ac J mae hrai o'r llyure ynn dangos (187. 38-188);
 Neithyr J mae hrai eraill o'r llyure yn dangos (188. 3);
 kanis J mae'r hran vwyaf o'r awdurion yn kydsynio (188. 9-10);
 megis ac J mae'r ysdori yma yn dangos (188. 11).

Dichon fod fersiynau o'r chwedl ar gael sy'n wahanol i'r ffurf a amlinellais uchod, a minnau heb wybod amdanynt. Dichon, ar y llaw arall, fod ffurf y rhamantau Ffrangeg a Saesneg ar y chwedl wedi cael ei lledaenu ar lafar gyda chyfnewidiadau wrth iddi dreiglo o enau i enau. Gallai hyn gyfrif am y gwahaniaethau rhwng y ffurfiau, ac y mae'n arwyddocaol yn y cyswllt hwn fod y ffurf sydd gan Elis yn symlach nag yw'r un Ffrangeg—mewn mynachlog y mynegir y tair proffwydoliaeth. Beth bynnag am

hynny, y mae'n weddol sicr fod stori Elis yn deillio o ryw ramant am Fyrddin yn Ffrangeg neu Saesneg ac nad stori lafar a glywsai yng Nghymru mohoni. A chadw mewn cof gyfeiriadau Elis at 'lyfrau' ac 'awdurion' yr argraff a gaf i yw ei fod wedi darllen y stori, o bosibl mewn mwy nag un testun, a'i fod wedi'i hysgrifennu yn ei fiordd ei hun a thrwy hynny, efallai, beri rhai cyfnewidiadau cwbl anfwriadol. A chan fod *Brut Sieffre* a nifer o destunau eraill a oedd yn hysbys i Elis yn cysylltu Myrddin ag Arthur yn fwyaf arbennig, digon naturiol oedd iddo erwi'r brenin yn y stori yn Arthur ac nid yn Uthr Bendragon.

Golygir y testun sy'n dilyn yn y dull arferol.

[NLW MS. 5276D. 347a]

Yma ynn ol J dilin serttain o'r proffwydoliaethau a'r a wnaeth Merddin J Arthur, gida'r neb Jr yddoedd ef yn vawr J gymeriad ar yr amser kyntta. O'r achos, megis ac J mae'r ysdori yn dangos, J kymerth serttain o wasnaethwyr y brenin gynnuigen wrtho ef yn gymaint a gwneuthud ohonaunt twy J'r brenin goelio nad¹ oedd ohonaw ef onid fwl disynwyr ac na vedrai ef ddangos gwirionedd am y peth a ddelai ynn ol mwy no dyn arall. Ac i broui hynn yn wir y vo a ddangoses J'r brenin drwy hir broses megis J kymerai ef arno glyuychu o gleuyd ynn [y] loidgin nesa a'r J gorweddai y brenin ynddo ar y shiwrnai ynn yr amser Jr ydoedd y brenin yn myned parth a gogledd yr ynnys. Ac velly y brenin addewis yn ebrwydd gydsynio a'r marchog, o'r hyn J gwnaeth y brenin serttain o'i gyngor yn vn ac ef J dreio'r gwirionedd ynn yr achos hwn.

Ac velly y brenin a bwynttiodd J shiwrnai o vanachlog bigilidd. Yn yr amser Jr aeth y marchog J'r gynta ohonnaunt, ynn y lle J gwnaeth ef yr abad o'i gyurinach. Ac erbynn dyuod y brenin a'i lys ynno Jr ydoedd² ef yn gorwedd ar i wely ynn glaaf. O'r achos J gwnaeth yr abad achwyn mawr wrth y brenin megis ac Jr yddoedd wr bonheddig o'r tyff ynn glaaf ac yn debig J varw. J edrych y neb ynn i gleuyd J doeth y brenin drwy ddwyn Merddin gidag ef. Y neb ynn ol hir broses a ddyuod ef³ J'r brenin ac J'r abad na byddai raid vddunt twy ovynni dim o'i varuolaeth ef ar hyny o amser drwy d[d]angos vddunt twy na byddai ef varw ar [347b] i glaf wely, namyn⁴ o gorog J byddai ef varw.

Ac ynn yr ail vanachlog J syrthiodd ef mewn kleuyd mursen. J edrych y neb y doeth y brenin a'r abad a Merddin. Y nneb a ddyuod vddunt twy yn ol hir broses na byddai ef varw o gleuyd namyn tori J vynwgl a wnai ef.

Ac ynn ol hynn y vo aeth J'r drydedd vanachlog, yn y lle Jr ymddinodes⁵ ef megis o'r blaen. J'r man y doeth y brenin, yr abad a Merddin y'w edrych ef. Ynn yr amser J dyuod Merddin na byddai ef varw ar i wely nam boddi mewn dwr a wnai ef;—yr hyn a oedd dri dihennydd amboseibyl J vn dyn varw ohonaunt.

Ac ynn ol J'r chwedlau hyn danu ar lled ymhlith gwyr y llys, pawb a ddechreuodd ddiulasu chwedylau Merddin. Yr hyn a ganau ef ynn ebrwydd; o'r achos, megis ac

² *Lligr. ydoedde.*

¹ *Lligr. nadd.*

² *ef wedi'i ychwanegu uwchben y llinell.*

³ *yn wedi'i ychwanegu uwchben y llinell.*

⁵ *ygrifennwyd disgeinio ar ymyl y ddalen gan law ddireddarach.*

J mae hrai o'r llyure ynn¹ dangos, Jr adwnaeth ef gymaint o broffwydoliaethe ac a wnaethai ef ynn y blaen ac a'i hroddes wyntt wyneb yngwrthwyneb megis ac i bai ynn anos J neb J dyalld wynt o hynny allan.² Neithyr J mae hrai eraill o'r llyure yn dangos mae y pregethwr santtaidd Gildas mab Kaw o Brydain a'i troes hi wyneb a gwrthwyneb megis ac J bai anodd J neb haiach ddalld dim ohonnai nes J bod hi wedi dyuod yn eglur gar i bron wynt. O achos ynn yr amser yma Jr ydoedd Gildas yn pregethu J'r Bryttaniaid, yr hrain a welai ef yn broddi mwy o goel ar broffwydoliaethe Merddin nog ar eiriav Duw. O'r achos J gwnaeth ef wynt ynn anos J neb J daalld. Neithyr ni wna matter pa un ohonaunt twy a'i troes wynt yn dowyllach, kanis J mae'r hrai vwyaf o'r awduron yn kydsynio J troi wynt o'r sensau kynnta.

Ac val hyn, megis ac J mae'r ysdori yma yn dangos, megis ag Jr ydoeth y marchog a dreithir ynn y blaen ynn marchogaeth ar vrys dros bonnt dros ddwr, y vo a ddigwyddodd y'w varch ef dwmpio ar i duth; o'r achos J syrthiodd ef J'r llawr dros J varch a thros y bont, ynn yr hon J glynnodd vn o'i goese ef. Ac velly y kroged ef. Ac ynn y llam ne'r kwymp J tores ef J vynnawgyl. Ac velly J syrthiodd ef a'i benn yn y dwr. Ac yn y modd hwn³ J kroged y marchog ac J tores ef J vynnawgyl ac J boddes ef. Ac ynn y modd hwn J bu ef varw o'r tri dihenydd.

Ac [348a] o hynn allan, os gwr a gae gwmpeniaeth Merddin ac o'i broffwydoliaethau, er J bod wyntt yn anos J dyalld nog ynn y blaen—neithyr etto er hynn J mae'r ysdori yn dangos wneuthud o Verddin ymraualion broffwydoliaethe wrth⁴ ddyssyf Arthur a'i ddamuniad. . . .

Aberystwyth.

THOMAS JONES.

NODIADAU CYMYSG

The Date of 'Hirlas Owain'

The poem *Hirlas Owain* by the poet-prince Owain (Cyfeiliog) ap Gruffudd ap Maredudd (RBP 1432-5) was composed by him in honour of his *teulu* for their prowess in a raid on a stronghold, perhaps at some place within the district of Maelor (*tremit gofey mur maelawr drefret . . . higlieu ym maelawr gawr uawr vuan*; note, however, *geyr mor lliant* in the lines quoted below). Apparently a chief purpose of the expedition was the liberation of a prisoner. The following lines may well provide the clue to the occasion of the poem:

Kyuaruu ysgwnn ac ysgarant
 (aer) llas aer lloset(?) maer geyr mor lliant,
 Mwynuawr (a) garcharawr a gyrchassant—
 Meuric uab gruffudd, grym darogant;
 Neut oed gochwys pawb pan atgorsant,
 Neut oed lawn o heul hir vrynn a phant. (RBP 1434, 32-37).
 . . . Gosgord vynydwawc, am eu kysgeit
 Cawssant eu hadrawd cas vlawd vlaenyeit;
 Ny waeth wnaeth yghytwyr yghalet (= yng ngreit?—*Cym* 22, 56) Vaelawr:
 Dillwng carcharawr dylle(i)st woleit (= voleit) (ibid. 1435, 6-10).

¹ *Llyr*, ym.

² *Llyr*, ym.